

ISSN 2220-7996

Житомирський державний університет імені Івана Франка
Житомирський історико-філологічний інститут
регіональних досліджень
Житомирська обласна Спілка поляків України

ВОЛИНЬ- ЖИТОМИРЩИНА

Історико-філологічний збірник
з регіональних проблем,
заснований у 1997 році

Універсум
Юзефа Ігнація Крашевського

25

Житомир
Вид-во ЖДУ ім. І. Франка
2014

УДК 82.09 (438) «18» + (470+571) «18»

Лідія ЗЕЛІНСЬКА

«...TO TYR MOSKIEWSKIEJ NIHIŁISTKI, ALE NIE POLSKIEJ DZIEWCZYNY»: ОДИН ЕПІСТОЛЯРНИЙ ЕПІЗОД ІЗ ЖИТТЯ ЧИТАЧКИ Г. ЗАПОЛЬСЬКОЇ І ПИСЬМЕННИКА Ю. І. КРАШЕВСЬКОГО

У статті проаналізовано колізію Г. Запольської як читачки роману «Божевільна» Ю. І. Крашевського, котра негативно висловлювалася у листі до прозаїка щодо нового образу жінки, і в той же час власною біографією та творами 1880-х років вступала в дискурс емансипації. Для обґрунтування наведено історичний та літературний контекст культури Польщі та Росії ХІХ ст.

Проблема рецепції літературного твору звичайним читачем набула глибоких філософських і літературознавчих вимірів, котрі в українській науці представлені передусім монографією М. Зубрицької «Номо legens: читання як соціокультурний феномен» (2004). Предметом даного дослідження є аналіз рецепції непересічної читачки, тієї, котра, на наш погляд, підпала за принципом від протилежного під вплив творчості автора роману, серйозно критикованого нею. Об'єкти дослідження пов'язані між собою: це роман «Божевільна» («Szalona») Ю. І. Крашевського і лист Г. Запольської, молодой дебютантки польської літератури 1881 року, до живого класика, написаного під впливом публікації цього роману протягом 1880 року. Мета дослідження полягає у висвітленні парадоксів співпраці поколінь, відкритих і прихованих колізій у єдиному літературному процесі.

Двотомний епістолярій Г. Запольської, зібраний С. Ліновською і виданий 1970 року у Варшаві, відкривається листом, котрий був адресований до Ю. І. Крашевського. І сьогодні лист не може не привернути увагу сильним емоційним напором адресантки – читачка, віком приблизно від 20-ти до 24-ох років демонструвала глибоке обурення найновішим романом письменника «Божевільна», друкованого у відтинках. І хоча вона на початку листа віддала належну честь Ю. І. Крашевському як найвідомішій особі Польщі у світі, її етикетний реверанс повинен був тим більше підкреслити розрив між особливим становищем письменника і, на її переконання, негативним впливом повісті на все польське суспільство.

У критичному запалі Г. Запольська жодним словом не згадує про 50-літній ювілей творчості Ю. І. Крашевського, основні святкування якого відбувалися саме 3 жовтня 1879 року в Кракові, де вона мешкала і звідки через рік писала листа. Ювілейна промова письменника була вже надрукована і активно обговорювана, адже відбулася грандіозна подія в національному житті Польщі. До цієї події насторожено поставився відділ безпеки. Цар Александр II отримав спеціальне досьє від головного начальника III відділу О. Дрентельна

(саме того генерала, якого на період з 28 червня по 2 жовтня 1863 року було відправлено у Віленський військовий округ, де він очолював кампанію розгрому січневого повстання; як вважали в царському оточенні, служба О. Дрентельна в «північно-західному краї» була «доброю», хоча й недовготривалою школою, «корисною» на весь наступний період його діяльності).

Стежачи за розвитком подій навколо святкувань ювілею Ю. І. Крашевського, О. Дрентельн робить припущення, що керівники польської національної партії скористаються цим для проведення патріотичної акції з метою визначити спільну програму дій. «Если верить донесениям, то относительно России решено, чтобы все поляки, в ней находящиеся, всеми зависящими от них мерами проводили в коренном русском обществене сознание в необходимости скорейшей конституционной реформы, которая могла бы облегчить положения иноплеменного населения и повела бы к возможности соединения в одно целое разрозненных частей Польши»¹. Генерал боявся нового заворушення. Він не спостеріг якісних змін у свідомості польської інтелігенції і, зокрема, Ю. І. Крашевського, котрий після січневого повстання поступово замінив романтизм інсургента позитивістським гаслом «органічної праці» для батьківщини.

Як в такій ситуації знайшовся ювіляр? У перших фразах своєї промови він заявив, що почувається як на публічній сповіді перших християн. А значить ніхто не зможе йому заборонити говорити про те, що викликає сором, болить чи надихає надією. Вказав на головний мотив своєї діяльності – любов до вітчизни, доля якої проявилася раною ще в дитинстві й незагоєна до сьогодні, а відтак безстрашно пролунали слова: «...naród nasz pozbawiony niepodległości, zniknąwszy jako państwo, jako naród istnieć ma prawo, obowiązek, i istnieć będzie dopóki sam żywota się nie wyrzeczy lub samobójstwa nie popełni»². Нагадав повстання, яких ще були свідками присутні в залі: «Nie zabija nas na duchu rok 1830, nie zmógł nas 1863. Pieśnią wieszczów natchnionych rozlegają się pobożowiska»³; і достойно оцінив дві поразки: «Cudownem zaprawdę jest to złote żniwo na krwawych zagonach»⁴. Так само не приховуючи заявив про теперішню програму дій – «органічну працю» і показав позитивні плоди на прикладі усіх верств суспільства: «Szlachta nasza pojęła jasno swe stanowisko i obowiązki, wyszła ochotnie na szerokie pracy pole; stan średni, któregośmy nie mieli, wyrabia się dzielnie, przyswajając sobie żywioły różne, rozwijając się krzepko, na ostatek, co za postęp ogromny w życiu ludu naszego, którego dobrobyt, oświata, poczucie narodowości pragnienie postępu co dzień rosą nie odejmując mu ani religij, ani prastarych a świętych tradycji»⁵. Тому робить остаточний висновок: «...boleści stały się nam bodźcem do poprawy i trudu, a bodziec to potężny, który gdy nie zabija – podwaja, potęguje żywotne siły»⁶.

Окрім багатьох суспільно важливих проблем письменник у своєму виступі торкнувся і власних засад творчості. «Jeden tylko zarzut, często i mnie i

¹ Тургенев И. С. О юбилее Ю. Крашевского // Тургенев И. С. Собрание сочинений в двенадцати томах. – Т. 11. – М. : Гос. изд-во художественной литературы. – 1956. – 571 с. – С. 542.

² Kraszewski J. I. Przemowienie w Krakowie dnia 3 października 1879 r. – Kraków : Nakładem i drukiem Wł. L. Anczyca i Spółki. – 1879. – 11 s. – S. 4.

³ Ibidem, S. 5.

⁴ Ibidem, S. 6.

⁵ Ibidem, S. 7.

⁶ Ibidem, S. 8.

narodowi naszemu rzucany w oczy podnieść muszę, – говорив Крашевський на завершення. – Zadają nam idealizm, mrzonki sentymentalne, nie rachowanie się z rzeczywistością. Dziś gdy ogólny prąd do zbydłecenia prowadzi, – a! bodajbyśmy przy naszych starych ideałach pozostali! Wierzmy raczej w miłość i braterstwo powszechne niż w wiekiustą, zwierzęcą o byt walkę, wierzmy raczej w prawo słabości niż w prawo pięści i siły, w prawo sumienia niż w prawo ciasnego egoizmu, w zgodę i miłość nie tylko plemion ale narodów, wierzmy w sprawiedliwość Bożą, we wszystko co wielkie, święte, dobre, piękne, co podnosi człowieka a nie skarła go i zezwierzęca!»⁷ Як бачимо, декларації письменника чіткі, позиціонує себе швидше традиціоналістом і моралістом, аніж ригористичним позитивістом.

До такої програми неможливо виставити політичні претензії, хоча й носила вона національний характер і була направлена винятково на розбудову Польщі. У позитивістській діяльності поляків російський царизм не запідозрював сепаратизму. І згодом ювілей Ю. І. Крашевського в російській публіцистиці парадоксально трактували як лояльну до царської влади акцію. Наприклад, П. Биков у критико-біографічному нарисі 1914 року про польського прозаїка висловлювався доволі зворушливо: «...насколько поляки любят своего писателя, самого популярного после Мицкевича, показало празднование юбилея его, происходившего в октябре 1879 года в Кракове. В этом юбилее приняли живейшее участие не только представители печати, образованного общества, артистического и художественного мира, но и торговые и ремесленные корпорации. Торжество не носило политического, тенденциозного характера (курсив – Л. З.), оно разрослось до размеров большого, истинно народного празднества. Соплеменники собрали Крашевскому в дар сто двадцать тысяч марок. Львов и Краков признали его своим доктором философии. Представители польского населения Подольской губернии поднесли ему подарки. За несколько месяцев перед этим, 18 марта п. с. того же 1879 года, поляки устроили в Дрездене чествование Крашевского, где ему были поднесены медаль, лавровый венок и много подарков»⁸.

Про сум'яття і почуття незручності, наприклад, І. Тургенєва, котрий повинен був як представник російської інтелігенції приїхати і виступити на ювілей Ю. І. Крашевського, П. Биков уже не згадував. Одначе, автор «Батьків і дітей» на ювілей не приїхав... Свою відмову він пояснив у листі до М. Берга: «Мое положение в Кракове было бы самое фальшивое: молчать было бы странно... а говорить пришлось бы – либо неосторожно, либо – противно убеждениям»⁹. Російський письменник обмежився офіційним вітанням. Із французького міста Буживаль 27 вересня 1879 року перший творець літературного образу нігіліста надсилає коротку записку до редакції журналу «Вісник Європи»: «в лице моем громадное большинство русской интеллигентной публики приветствует Крашевского и братски жмет его руку. Пускай же он примет этот привет как залог сближения между двумя племенами, столь долго разрозненными прошедшею историею и вступающими, наконец, в новую и плодотворную эру свободного, дружного и мирного развития»¹⁰.

⁷ Ibidem, S. 10.

⁸ Биков П. Ю. И. Крашевский. Критико-биографический очерк // Режим доступа: 25.09.2012 http://az.lib.ru/b/bykow_p_w/text_0030.shtml

⁹ Тургенев И. С. Письмо к М. Бергу // Тургенев И. С. Собрание сочинений в двенадцати томах. – Т. 11. – М. : Гос. изд-во художественной литературы. – 1956. – 571 с. – С. 543.

¹⁰ Тургенев И. С. О юбилее Ю. Крашевского. Там само, С. 392.

Після краківських (та й не тільки) урочистостей роман «Божевільна» був першим літературним твором ювіляра. Першим, який спровокував не польсько-російські, а польсько-польські напруження. Одним із його виявів став обурливий лист Г. Запольської, у якому вона не погоджується, кажучи дослівно, зі *zezwierżeniem* головної героїні польки-волинянки Зоньки. На переконання читачки автор пішов проти життєвої правди: насильно знімає з молодій жінки честь, віру і сумління, натомість одягає її в бруд розпусти, – що зовсім не характерно ні для його творчості, ні для польського суспільства загалом, а впливає із «французького мутного потоку» і російського нігілізму. «Dlaczego Pan kazałeś wołyńskiemu szlacheckiemu dziecku, – риторично запитує Г. Запольська, – stać się istotą bez czci, wiary i sumienia, dlaczego wtoczyłeś na czoło Polski takie piętno hańby niemożliwe?»¹¹.

Модель героїні повісті, справді, збудована не на «старих ідеалах», вірність яким підтверджував ювіляр. Що покладено в основу мислення Зоньки, дівчини-сироти, котра здобувається на самостійне життя у Києві, студіює найновіші досягнення природознавства і суспільних наук, не підтримує родинних зв'язків й категорично уникає опіки й взагалі заперечує шлюб, а у фіналі, опинившись у Парижі, виявляє журналістський талант, «bo we Francji odwaga pisarza często zań starczy, a Zonia miała jej więcej niż drudzy. Pisała z ogniem, choć mówiła, że nie wierzyła już w nic, nawet w niewiarę, zapal ją porywał i unosił do dawnych marzeń, stawała w ich obronie gorąco...» І остання фраза повісті: «O dalszych jej losach nie wiemy, ale z pewnością pisze jeszcze gorące artykuły do republikańskiego dziennika, a po obiedzie, mówią, pije czasem trochę absyntu z wodą, który bardzo lubi»¹². Абсент, до речі, можна трактувати і як суто модерністський знак.

Що ж, отже, лежить в основі образу Зоньки – негативна оцінка емансипації, як вважає проф. Г. Борковська, і тоді є незрозумілою реакція Г. Запольської, котра на початку 1880-х років також висловлювалася проти емансипації, а значить могла приєднатися до Ю. І. Крашевського і до Т. Т. Єжа, котрі «oceniali negatywnie emancypację kobiet (patrz: Jeża «Emancypowana», 1873; Kraszewskiego «Szalona», 1880)»¹³ й не мала би причини обурюватися? Якщо і письменник, і читачка проти, то що ж спричинило гнів останньої? Із контраргументів, наведених у листі, можна зробити висновок, що роман передусім зачепив її патріотичні почуття і національну ідентичність. Читачка неодноразово підкреслювала у листі волинський патріотизм, малу батьківщину – волинський дім, нагадуючи Ю. І. Крашевському про їх спільний край, гаряче підкреслюючи свою ідентичність волинянки, яка була сформована різними чинниками, у тому числі й творчістю Ю. І. Крашевського, всією польською ідеологією «органічної праці» в умовах розділу країни. А в романі «Божевільна» Г. Запольська відчула небезпеку ментального наближення до росіян-«zaborców», з їх новими ідеями нігілізму, репрезентованими романом І. Тургенєва «Батьки і діти». При тому, що російський письменник, як показало святкування ювілею Ю. І. Крашевського,

¹¹ Zapolska G. Do Juzefa Ignacego Kraszewskiego // Listy Gabrieli Zapolskiej / Zebrała S. Linowska. – T. 1. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy. – 1970. – 989 s. – S. 27.

¹² Kraszewski J. I. Szalona. – Kraków : Wydawnictwo Literackie Kraków. – 1986. – 297 s. – S. 295.

¹³ Borkowska G. Pozytywiści i inni. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN. – 1996. – 215 s. – S. 149.

особисто унікав прямого контакту з поляками. Своє розуміння неоднозначного політичного стану Польщі в межах Російської імперії він висловив ще напередодні січневого повстання, відразу після замаху 3 липня 1862 року у Варшаві на великого князя Константина Миколайовича, намісника в Польщі, і саме в період видання роману про нігіліста Базарова. Із родового маєтку в Спаському він пише листа до П.Віардо у Париж: «Покушение на великого князя Константина исполнило негодованием всю страну. Это была бы огромная потеря для всех здравомыслящих людей. Эта несчастная Польша – камень на нашей шее – я должен был бы сказать, на совести, как кошмар. За грехи отцов воздается до седьмого колена, гласит Библия, которая на сей раз столь же верна, сколь и жестока. Реакция в Петербурге все более усиливается и, к несчастью, она до некоторой степени оправдана»¹⁴. «Камінь на шиї/совісті» – це і обурення діями поляків, і водночас каяття перед ними. Обурення від того, що, як це розумів тоді І. Тургенев, внаслідок варшавського акту втрачено хоч невеликі, але здобутки громадянських прав у Петербурзі; каяття в тому, що, і цього не міг не бачити І. Тургенев, мешкаючи у Франції тривалі періоди, «спасенне приєднання» Польщі до Російської імперії по суті ще більше дестабілізувало зайняту територію.

Відсутність громадянських прав у російському суспільстві природно викликала до життя такі постаті, як М. Чернишевський, М. Добролюбов, Д. Писарев та багато інших, що самі себе ототожнювали з літературною моделлю нігіліста Базарова чи це робила за них суспільна думка. І що цікаво, був такий момент, коли росіяни називали нігілістів реалістами. Тому, коли говорити про «натуральну школу» в російській літературі, реалізм чи натуралізм, то *volens-nolens* буде зачеплено і проблему нігілізму також.

Естетичною основою образу Зоньки як «moskiewskiej nihilistki» у київському середовищі, на наш погляд, є елементи натуралізму. Мабуть, це була несвідома спроба Ю.І. Крашевським стилю літератури молодшого покоління, його бажання побудувати сюжет на логіці темпераменту головної героїні. Мовою Е. Золя це і є *zezwierżenie* (автор першого натуралістичного роману своїх головних героїв називав тваринами). Г. Запольська у 1880-му, мабуть, лише примірялася до художніх ресурсів натуралізму.

У сюжеті «Божевільної» натуралізм викликав неочікуваний ефект – девальвацію позитивного героя Евариста, закоханого в Зоньку, лелійного образу Мадзі, рідної сестри Зоньки, – тобто двох вихованців традицій старопольського дому, які вели себе за всіма правилами доброго тону. Натомість образ Зоньки, що свідомо порушувала ці правила, природно є більш динамічним і яскравим.

У «домі традицій» Еварист і Мадзя підпадають моральному гніту: він одружений за бажанням матері на порядній жінці – «пані дому», але без душі, а Мадзя перебуває на правах довічної утриманки із таємницею невітленої любові до Евариста. Обоє стоять перед екзистенційним розпачем і ...осторонь суспільних рухів. Поза «домом традицій» Зонька ризикує не просто репутацією, а передусім власним життям, однак ніколи не відмовиться від ризику бути на чолі суспільної тенденції.

Сьогодні роман прочитується з явною перевагою Зоньки, а не Евариста. Як у Києві, так і в Парижі вона твердо тримається ідей емансипації. І це вже не

¹⁴ Тургенев И. С. Письмо к Полине Виардо // И.С.Тургенев. Полное собрание сочинений и писем в 30 т. Письма в 18 т. 2-е изд., испр. и доп. – М. : Наука, 1988. – Т. 5. – С. 330–331. – С. 331.

просто впертість – риса темпераменту, а світоглядна стабільність особистості, яка пізнала своє реальне місце в суспільстві, має за плечима цікаво прожите життя і не менш цікаве невідомістю майбутнє. Така героїня Ю. І. Крашевський добре вписується в літературу модернізму, зокрема, в тему гендерних стереотипів поведінки. Вийти на аналіз комплексів фемінності і маскуліності в середовищі культури патріархального суспільства прозаїк зумів без сумніву тільки внаслідок толеранції до своїх героїв. Цю творчу розважливність добре ілюструє діалог між Еваристом і Зонькою: «Porwała książkę, na której miała chwilę rękę opartą, i rzuciła nią silnie o stół.

– Kocham Zoriana! – zawołała – tak jest, nie omyliłeś się, kocham go miłością dziwną, jakiej może na świecie nie było... Zmienione role, ja jestem kochankiem, on kochanką, kocham go sercem męskim, namiętnością mężczyzny, a on przy mnie jest jakby dziewczką nieśmiałą!!

Panuję nad nim, jest moim...

To wyznanie dziwaczne, które się jej z ust wyrwało, osłupiło Ewarysta, załamał ręce i dłońmi ściśniętymi twarz sobie zakrył.

– Powiesz, żem szalona! – wybuchnęła Zonia. – O! wierz mi, w życiu, jakie się nam dostało w udziale, szal jest skarbem. Jam szczęśliwa, żem oszalała!

– Zoniu! na Boga! to istne już szaleństwo – krzyknął przerażony chorążyc. – Jakież następstwa, co za przyszłość! Zorian jest małoletnim, a przynajmniej pod rodziców władzą, ja znam tę rodzinę. Drobna szlachta, co się ogromnego dorobiła majątku, nigdy na świecie nie dozwoli na ożenienie...

Zonia wybuchnęła śmiechem...

– Ożenienie! ale ja o wyjściu za niego ani pomyślałam! Ja chcę go kochać, to mi starczy, jestem pewna, że gdyby się ze mną ożenił, to by mi moje szczęście popsuło!

Chorążyc krzyknął ze zgrozy.

– A! wy, świętoszki, faryzeusze... ludzie trupy! – zawołała.

– Zoniu, ja mówić z tobą nie mogę nawet, myśli mi łzami zachodzą – przerwał Ewaryst. – Szal byłby niczym, ależ ty ślepa tak, że nie widzisz następstw... Ty się zgubisz...»¹⁵.

Заміна гендерних ролей, відкидання шлюбу, – це не карикатура на емансипантку, а глибоке входження в її логіку мислення і почування. Навіть, якщо автор і не все розуміє, чи не зі всім погоджується. Г. Запольська натомість запідозрює його в симпатії до героїні-«potwora». Наскільки емансипантка Зонька викликала симпатію, настільки у читачки був інтенсивним рух до протилежного, до цілковитого відчуження від героїні: «Dziś, gdy nihilizm kwitnący w Rosji zagarnia pod sztandar swój tysiące młodzieży, przynajmniej z chlubą powiedzieć możemy, że w armii tej Polacy stanowią niezmiernie rzadkie wyjątki, a zaplątnięci pracą dla dobra kraju nie schodzą się wieczorami, aby z fajką w gębie radzić nad zburzeniem tego, co ludzkość zbudowała. A tym bardziej kobiety nasze, zacne, kochające Boga i mimo wiedzy nie rzucające się w odmęt mrzonek pseudopostępowych, a tym bardziej nie kalające swych serc w bezwstydnym sprzedajnych miłościach dla francuskich rozpustników lub niedolęgów»¹⁶.

Як адресантка, Г. Запольська пафосно вигукує: «Co one zawiniły Panu, te

¹⁵ Kraszewski J. I. Szalona. Op. cit., S. 80.

¹⁶ Zapolska G. Do Juzefa Ignacego Kraszewskiego // Listy Gabrieli Zapolskiej / Zebrała S. Linowska. – T. 1. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy. – 1970. – 989 s. – S. 28.

бідне Воїнянки, że z łona ich wybrałeś właśnie takiego potwora, mogoncego się zrodzić tylko tam dalej, na północy, pod tchnieniem wrogiego nam żywiołu»¹⁷. Цей висновок цілком суголосний науковому підходу культурно-історичної школи І. Тена: погідний клімат і ландшафт породжує погідних людей. І навпаки.

Зіставлення рецепції польських і російських читачів літературних творів на теми нігілізму показує, що останні також бачили джерело нігілізму не в себе, а, як не дивно, саме в Західній Європі, і пояснювали це «зло» подібним чином до Г. Запольської. Російська студентська молодь, котра навчалася у Гейдельберзі також обурливо зреагувала на роман І. Тургенєва «Батьки і діти», головний герой якого, студент-фізіолог повернувся в Росію саме з цього німецького міста. Письменник пояснював свій творчий задум у листах до студентів відразу після виходу роману¹⁸ й через кілька років у статті «З приводу „Батьків і дітей“» (1869 – 1874). Письменник вимушено виправдовувався: «Выпущенным мною словом „нигилист“ воспользовались тогда многие, которые ждали только случая, предлога, чтобы остановить движение, овладевшее русским обществом. Не в виде укоризны, не с целью оскорбления было употреблено мною это слово; но как точное и уместное выражение проявившегося – исторического – факта; оно было превращено в орудие доноса, бесповоротного осуждения, – почти в клеймо позора»¹⁹.

Ю. І. Крашевський не пояснював читачам так, як І. Тургенєв, концепцію свого роману «Божевільна». Що писала російська критика після виходу «Божевільної» російською мовою у Санкт-Петербурзі поки що не вдалося розшукати. Дефініцією – нігілістка – стосовно Зоньки, як здається, Г. Запольська відгукнулася на події 1 березня 1881 року, коли загинув від бомби російський імператор Александр II, а 15 квітня в Санкт-Петербурзі були страчені учасники теракту, серед яких – Софія Перовська. Політичний теракт в Росії Г. Запольська не прив'язувала ні до роману, ні до польського національного руху.

У такому контексті варто прямо поставити питання: чи роман польського прозаїка був дослідженням нігілізму? Важко знайти однозначну відповідь. На початку роману Зонька показана до певної міри капризною красунею, котра перебуває під впливом «вождя молодих» – Євлашевського. Він заперечує цінності родини і держави. Це заперечення мотивоване не так ідейними переконаннями, як особистою поведінкою. Після викриття двоєженства Євлашевського і усунення його із сюжету автор надає Зоньці все більшої самостійності. Вона непорушно тримається ідеї свободи, розвиває її відносно власного світобачення і нових життєвих обставин; є послідовною нігілісткою шлюбу, щоб бути вільною людиною; у товариському спілкуванні надає перевагу чоловікам, які зайняті політичною діяльністю визволення.

Проте нігілісти Росії чи Західної Європи не обмежувалися запереченням шлюбу. В обговоренні роману І. Тургенєва, наприклад, вийшли на перший план соціальні корені нігілізму. Щоб проаналізувати цей аспект роману польського прозаїка, звернемо увагу на проблему сюжетного часу.

¹⁷ Ibidem, S. 28.

¹⁸ Див. Тургенєв І. С. Письмо к К. К. Случевскому // И. С. Тургенєв. Полное собрание сочинений и писем в 30 т. Письма в 18 т. 2-е изд., испр. и доп. – М. : Наука, 1988. – Т. 5. – С. 431–432.

¹⁹ Тургенєв І. С. По поводу «Отцов и детей» // Тургенєв І. С. Полное собрание сочинений и писем в 30 т. Сочинения в 12 т. 2-е изд., испр. и доп. – М. : Наука, 1983. – Т. 11. – С. 86–98. – С. 93.

Коментатор краківського видання «Божевільної» 1986 року²⁰ вказує на часовий відтинок фабули від 1859 до 1862 року. Цей період і радянські, і сучасні історики назвали «революційною ситуацією», коли селянський антикріпосницький рух в Російській імперії досягнув найбільшого напруження – тисячі повстань.

Подаючи передріздвяну картину села Ю. І. Крашевський починає відлік сакрального, а не історичного часу. І в цьому сакрумі поважне місце займає передусім хорунжий – військовий титул особи у самоврядуванні шляхти. Протягом сторіч шляхта підкреслювала свою моральну перевагу над селянами саме своєю функцією захисника краю. На 1859 рік хорунжий як такий не виконував військових акцій понад шістдесят років. Не можна приписати Ю. І. Крашевському іронію, коли докладно описував старі меблі і шкатулки з павутиною в домі хорунжого, але натяк на застій у сфері священних традицій очевидний. По суті в романі старий хорунжий є поміщиком, який створив утопічну мікродержаву і за її принципами виховує сина Евариста, хорунжича. Поза їх домом і навіть розмовами проходять селянські антикріпосницькі повстання. Як студент агрономії Еварист не бачить суспільної рації в запереченнях радикалів. Історія показала, що агрономією усунути кріпосництво неможливо. Соціальні корені нігілізму – у необхідності реструктуризації суспільства.

Сам Ю. І. Крашевський пересвідчився у цьому. Ще в житомирський період свого життя він написав драму «Старі діяння», в основі якої лежала ідея позитивної співпраці «хати і двору». Ідея не була прийнята ні на рівні естетики, ні на рівні політики. Коли надійшов час обговорення кріпосницької реформи, письменник на власному досвіді переконався, який сильний опір чинила шляхта. Ю. І. Крашевський змушений вирушити у тривалу подорож закордон, а, повернувшись у січні 1859 року, опублікував сатиру на комітет. Значить, в реальному житті – кипіла реальна боротьба, були протилежні партії. Чи в ній не виникали ідеї заперечення?

Російський історик О. Новиков вважав, що психологічна основа нігілізму криється у потребі протидії зовнішнім впливам, а конкретно накиданні соціальних ролей, зразків поведінки, традицій, у яких молоді люди вже розчаровані. Заперечення шлюбу, дому, землеволодіння в умовах поділу країни видається на перший погляд самогубством. І так бачила Г. Запольська-читачка. А з погляду митця? Його головна героїня заперечувала все, але і Польща від того не впала...

С. Бжозовський в аналітичному нарисі «Сучасний польський роман» (1905 – 1909) напише через декілька десятиків років: «*Oderwanie od szukającego dla siebie dróg konkretnego życia, idealizm sobie tylko ufający były cechami charakterystycznymi, dominującymi w literaturze przed rokiem 1863. Powieści Korzeniowskiego, Kraszewskiego były czytane, ale nie one wywierały wpływ zasadniczy na formowanie się przekonań i charakterów*»²¹. Тобто небезпека від нігілізму Зоньки Ю. І. Крашевського була явно перебільшена Г. Запольською.

На час написання листа 24-літня читачка уже знала, що таке шлюб, що таке драма розриву шлюбу, відмова від неї родини; скільки сили потребує самостійне життя молодій жінці, праця на аматорській сцені варшавського Товариства добротності. Весною 1881 року вона перебувала у монастирі,

²⁰ Див. Kraszewski J. I. Szalona. Op. cit., 297 s.

²¹ Brzozowski St. Współczesna powieść polska // Stanisław Brzozowski. Eseje i studia o literaturze. – T. 1. – Wrocław, 1990. – S. 367–490. – S. 393–394.

чекаючи на народження нешлюбної дитини від режисера М. Гавалевіча. Дочка Марія, віддана на догляд, невдовзі помирає. Доля Зоньки зрезонувала із долею читачки. 8 грудня 1881 року Г. Запольська дебютує новелою «Один день із життя троянди». 19 грудня пише лист до Крашевського.

У червні 1883 року вона надрукує повість «Малашка», ще через рік «Каську Каріатиду» і здобуде від А. Вісліцького титул «польського Золя». Наприкінці 80-х років вона поїде в Париж, там остаточно змінить свій погляд на «мутний потік французьких письменників», віддасть перевагу (принаймні заявить про це вголос) творчості Е. Золя над Ф. Достоевським; не буде байдужою до радикалів, в т. ч. ідей соціалізму, співчуватиме людям, які їм присвятили життя.

Lidia Zielińska

«...To typ moskiewskiej nihilistki, ale nie polskiej dziewczyny»: jeden epistolarny epizod z życia czytaczki Gabrieli Zapolskiej i pisarza Józefa Ignacego Kraszewskiego

W artykule przeanalizowano kolizję Gabrieli Zapolskiej jako czytelniczki powieści «Szalona» J. I. Kraszewskiego, która negatywnie wypowiedziała się w liście do prozaika co do nowego obrazu kobiety, i w owym że czasie własną biografią i utworami 1880-x lat wstępowała do dyskursu emancypacji. Dla uzasadnienia przytoczono kontekst historyczny i literacki kultury Polski i Rosji XIX stulecia.

Лидия Зелинская

«...To typ moskiewskiej nihilistki, ale nie polskiej dziewczyny»: один эпистолярный эпизод из жизни читательницы Габриэлы Запольской и писателя Юзефа Игнация Крашевского

В статье проанализирована коллизия Г. Запольской как читательницы романа «Безумная» Ю. И. Крашевского, которая негативно высказывалась в письме к прозаику относительно нового образа женщины, и в то же время собственной биографией и произведениями 1880-х годов вступала в дискурс эмансипации. Для обоснования приведен исторический и литературный контекст культуры Польши и России XIX столетия.

Lidia Zelinska

«...To typ moskiewskiej nihilistki, ale nie polskiej dziewczyny»: One Epistolary Episode is from Life of Reader Gabriela Zapolska and Writer Yu. I. Krashevski

The article deals with the collision of G. Zapolska who is the reader of the Yu. Kraszewski's novel «Bozhevilna». In her letter to the writer she expressed her negative attitude towards the new image of a woman. With her own biography and literary activity of 1880s G. Zapolska gets involved in the discourse of emancipation. The historical and literary contexts of the development of culture of Poland and Russia in the XIX centuries are examined.